

9. Яшина Л.К. Марийский государственный технический университет как объект краеведческой деятельности научно-технической библиотеки / Л.К. Яшина, Л.С. Чепайкина // Библиотека в современной образовательной среде : II Пановские чтения, рег. науч.-практ. конф., 25 марта 2011 г. : сб. ст. / науч. ред., отв. за вып. В.В. Изыкин. – Йошкар-Ола : МарГУ, 2011. – Режим доступа: <http://www.volgatech.net/Default.aspx?tabid=2395&ctl=Details&mid=4761&ItemID=6252&language=ru-RU>

УДК 027.7(477.62-2)МДУ:908

О. В. Дейниченко,

*зав. відділу інформаційних технологій
та комп'ютерного забезпечення*

Огляд науково-дослідної краєзнавчої діяльності НБ МДУ

В статті розглядаються теоретичні основи науково-дослідної діяльності в галузі краєзнавства, зокрема, особливу увагу надано питанням методології. Практичний досвід краєзнавчих досліджень характеризується на прикладі тем, робота над якими велась в НБ МДУ.

Ключові слова: *архітектурне краєзнавство, некрополістика, науково-дослідна діяльність.*

Останні п'ять років у НБ МДУ поруч з традиційними формами бібліотечного краєзнавства розвивається науково-дослідна краєзнавча діяльність. Так, з 2007 р. у науковій діяльності бібліотеки виділено тему «Архітектурне краєзнавство (м. Маріуполь)». Крім того, було дослі-

джено кілька суміжних аспектів, пов'язаних із співпрацею з Маріупольською спілкою краєзнавців. На конкретних прикладах роботи НБ МДУ розглянемо закономірності, що виявляються на тому чи іншому етапі дослідження. Приділимо увагу теоретичним основам науково-дослідної діяльності з краєзнавства та її практичним результатам.

Проаналізуємо процес здійснення конкретних краєзнавчих досліджень, звертаючи увагу на особливості, що виявилися на тому чи іншому етапі, а також на аспекти, пов'язані з реалізацією окремих методів науково-дослідної краєзнавчої діяльності.

За останні п'ять років в НБ МДУ було досліджено 10 тем за трьома основними напрямками: архітектура, персоналії, некрополістика. Історія підприємств й організацій не розглядається окремо, оскільки вона тісно пов'язана з історією конкретних будинків (*рис. 1 і 2*).

Рис. 1. Будинок, збудований для акцизного винного складу (пізніше – лікєро-горілочаний завод)

Рис. 2. Будинок, в якому у 30-х рр. ХХ ст. працювало Донецьке обласне грецьке видавництво

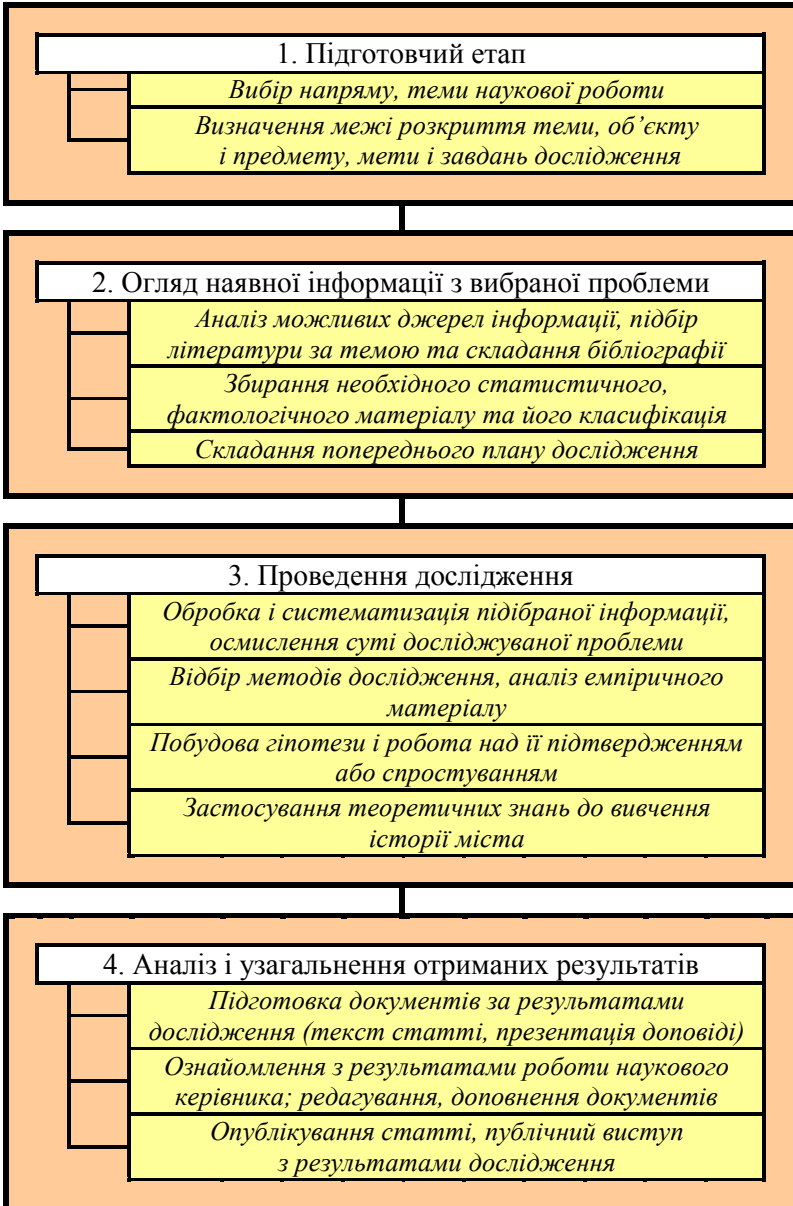

Рис. 3. Етапи роботи над краєзнавчим дослідженням

Краєзнавчим дослідженням характерні всі **етапи**, які властиві й іншим галузям науково-дослідної діяльності. Спираючись на роботи методологів науково-дослідної діяльності [5, с. 83–86; 6, с. 120], розглянемо зміст кожного з етапів (рис. 3).

Вибір тієї чи іншої теми здійснювався одним з трьох шляхів:

1. робота над перевіркою гіпотези, що виникла як результат аналізу власних спостережень, а також натурної фотофіксації й іншого ілюстративного матеріалу – теми:
 - кахлі і маскарони як елементи фасаду;
 - «цегляний стиль» в Маріуполі;
 - історична цінність маріупольського некрополя;
2. дослідження маловивченого аспекту з метою розповсюдження інформації про нього – теми:
 - Маріуполь в історії дореволюційного страхування;
 - Маріуполь на видових листівках;
 - аналіз потенційних пам'ятників архітектури;
3. пропозиція, що надійшла від тієї або іншої організації – теми:
 - з історії видавництва «Коллективістис» (від Інституту енциклопедичних досліджень НАН України – редколегії «Енциклопедії сучасної України»);
 - греки-маріупольці О. А. Діамантопуло, В. Г. Камбуров (також від редколегії «ЕСУ»);
 - з історії маріупольського лікero-горілчаного заводу (від Маріупольського краєзнавчого музею);
 - європейські риси маріупольської архітектури (від організаторів проекту «ЄвроАзов'є» – керівників «Школи гідів»).

Докладно охарактеризуємо перші два пункти.

1. Приклади *гіпотез*.

- 1.1. Під час багатолітнього аналізу фасадів виникла гіпотеза, що наявність у декорі зовнішніх стін кахлів

та маскаронів з їх поодиноким використанням і, водночас, різноманітністю – свідомство унікальності будинків (рис. 4).

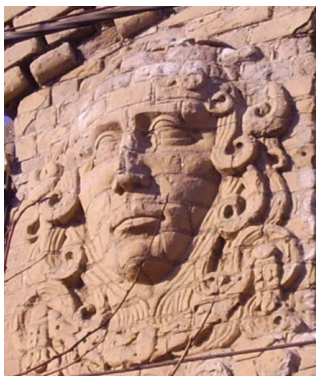

Рис. 4. Маріупольські маскарони (вул. Георгієвська, 11) і кахлі (експонат з фондів краєзнавчого музею).

- 1.2. Гіпотеза про розповсюдження «цегляного стилю» в Маріуполі виникла під час розробки заняття для учасників «Школи гідів» з особливостей окремих архітектурних стилів XIX–XX ст. й відображення їх в архітектурі міста. Слід зазначити, що внаслідок дослідження, по-перше, історії створення мережі винних акцизних складів в Російській імперії, по-друге, особливостей «цегляного стилю», виникла ще одна гіпотеза: унікальний для Маріуполя будинок лікєро-горілочного заводу є типовим для російської архітектури початку XX ст. (рис. 5).
- 1.3. Гіпотеза про історичну цінність маріупольського некрополя виникла внаслідок аналізу зовнішнього вигляду пам'ятників й кованих огорож, а також написів, оформлених згідно з дореволюційними принципами орфографії (рис. 6).

Всі ці гіпотези підтвердилися під час досліджень.

Рис. 5. Приклад будинку в «цегляному стилі»
(вул. Митрополитська, 61)

Рис. 6. Приклади історично цінних пам'ятоків
маріупольського некрополю

2. Розповсюдження маловідомої краєзнавчої інформації.

- 2.1. До вивчення історії дореволюційного страхування й аналізу маріупольських страхових «вогневих знаків» спонукала наявність на кількох будинках, побудованих, ймовірно, на межі XIX–XX ст., дощок з датою «1827» (рис. 7).
- 2.2. Останні роки маріупольські фотографи неодноразово фотографували історичні будинки, що збереглися до наших часів, з тих самих ракурсів, що й на видових

листівках початку ХХ ст. Зокрема, Б. Г. Дембицьким було підготовлено відповідний набір листівок. В каталозі, підготовленому Л. П. Морозовим, листівки було розміщено в хронологічному порядку, що не відображає наочно змін у часі. Отже порівняльний аналіз конкретних об'єктів, зображених на видових листівках різних часів, був актуальним. Важливим є також те, що фотографії не завжди підписувались, а на листівках ХХ ст. зазначено дати видання, що сприяє їх ідентифікації.

- 2.3. Потенційні пам'ятки архітектури були виділені на початку 1990-х рр. спеціалістами харківського інституту «Укрпроектреставрація» під час дослідження історичного центру м. Маріуполя. Їх аналіз під час написання статей, у т.ч. співробітниками НБ МДУ, має на меті привернути увагу ЗМІ й громадськості до цієї проблемної теми.

Рис. 7. Вогнені знаки Російського страхового товариства різних років

Накопичення й аналіз інформації краєзнавчого характеру – постійний процес, який і забезпечує здійснення тих чи інших досліджень. В окремих випадках одна і та ж сама тема досліджувалась за різними аспектами. Також на **визначення межі розкриття теми, об'єкту і предмету, мети і завдань**, на форму подання результатів дослідження впливали такі фактори:

- *особливості необхідного кінцевого продукту*: стаття наукового, публіцистичного або довідкового характеру, усна доповідь з можливістю презентації ілюстративного матеріалу та ін.;
- *галузева характеристика доступних джерел інформації*: наприклад, у статті, яка присвячена конкретному будинку, можуть докладно характеризуватися або його архітектурні особливості у порівнянні з іншими будинками, або пов'язані з ним історичні факти (за наявності відповідної інформації).

Оскільки краєзнавство – діяльність міжгалузева, на **добір можливих джерел інформації й літератури** впливали, по-перше, краєзнавчий характер тем, по-друге, сутність суміжних з конкретними темами галузей знань. Наведемо кілька прикладів.

1. Краєзнавці неодноразово зазначали, що у будинку маріупольського лікєро-горілочного заводу був винний акцизний склад; отже, історія акцизних складів аналізувалася за працями з економіки (становлення системи оподаткування алкогольної продукції), а історія заводу радянського періоду – за документами з маріупольського трудового архіву.
2. Історія страхової справи в Маріуполі також спиралася на статті з історії страхування в Росії, які були представлені в журналах з економічних наук. Крім того, використовувалася інформація з рекламних об'яв і статей про діяльність страхових товариств, надрукованих у місцевих газетах початку ХХ ст., а також дані, отримані з Музею російського страхування (нажаль, його окремий сайт вже не працює).
3. Історія Донецького обласного грецького видавництва «Коллективістис» збиралась по кілька речень: за сторінками книг, присвячених різним аспектам історії і культури греків Приазов'я (діяльність Г. Костоправа,

редакція газети «Коллективістис», видання підручників, творів місцевих авторів і перекладів грецькою мовою).

4. Статтю, присвячену кахлям і маскаронам як елементам декору фасадів було доповнено теоретичною інформацією з таких аспектів:
 - визначення терміну «маскарон» в архітектурі, скульптурі, мистецтві;
 - методика виготовлення кахлів та їх класифікація (за статтею з багатотомного «Енциклопедичного словника», укладеного Ф. Брокгаузом та І. Ефроном на межі ХІХ–ХХ ст.);
 - історія використання пічних кахлів для прикрашання зовнішніх стін будинків.
5. Під час добору інформації про життєвий и творчий, науковий шлях використовувались:
 - довідники з історії тієї галузі науки, якою займався вчений (В. Г. Камбуров – філософ, юрист; О. А. Діамантопуло – лексикограф, дослідник мови греків Приазов'я);
 - аналіз джерел, вказаних у бібліографії до статей в довідниках (зокрема, в мережі Інтернет було знайдено некролог В. Г. Камбурова, надрукований у газетах у 1906 р.).
6. Вивчення маріупольського некрополю спирається на статті про діяльність Л. Проценко з музеєфікації Лук'янівського кладовища у Києві, на статті з вивчення історії львівського Личаківського цвинтаря і цвинтарів Москви та Санки-Петербургу, а також на методологію некрополістики та типологію кам'яних хрестів.

Зазначимо, що у вивченні історії страхування, акцизу й типології хрестів відображається **застосування теоретичних знань до вивчення історії міста.**

Збирання і класифікація необхідного **статистичного, фактологічного матеріалу** проводились безпосередньо під час здійснення науково-дослідної діяльності.

Матеріали **фотофіксації**, як правило, навпаки, накопичувалися роками, і потім їх аналіз мотивував дослідження окремих аспектів.

Після попереднього (загального) аналізу фактів, фотографій, літератури й документальних джерел виділялись окремі аспекти кожної з тем. Вони і складали основу **попереднього плану дослідження**.

Необхідно також зупинитися на **методології** краєзнавчих досліджень. Вивчаючи образ рідного краю в історичному аспекті, краєзнавство використовує, по-перше, методи історичного дослідження, по-друге, методи тієї науки, яка вивчає область знань вибраної теми (в нашому випадку, теорії архітектури, некрополістики, біографістики та ін.).

І. Д. Ковальченко розподіляє *методи історичного дослідження* на дві основні групи [3, с. 154–208].

1. Загальнонаукові методи:

- історичний і логічний (використовуються для вивчення суспільних явищ в історичному процесі, наприклад, під час стильового аналізу маріупольської архітектури);
- сходження від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного (аналіз типології архітектурних деталей і намогильних хрестів, типових будівель і класифікація відповідних об'єктів у нашому місті);
- системний аналіз (розглядає будову, структуру, функції тієї або іншої системи і фрагментарно використовується під час аналізу історії страхування, промисловості, оподаткування та ін.);
- опис (в першу чергу, використовується для характеристики зовнішнього вигляду об'єктів архітектури);
- зіставлення (зокрема, під час аналізу спільних рис, характерних архітектурі Маріуполя, а також інших міст України і світу, переважно, Європи);

- кількісний, статистичний метод (наприклад, кількість акцизних складів на території Російської імперії, кількість будинків з кахлями і макаронами в нашому місті відображають значимість маріупольських архітектурних об'єктів).

2. Основні методи:

- історико-генетичний (досліджує зміни у функціях, рисах об'єктів, що виникають в процесі історичного розвитку, й відображає причинно-наслідкові зв'язки);
- історико-порівняльний (характеризує схожі і відмінні риси одного або різних об'єктів у часі або просторі і використовується, як й історико-генетичний метод, під час аналізу будь-якого явища як аспекту історичного процесу);
- історико-типологічний (упорядковує, виявляє, зокрема, типи архітектурних деталей, намогильних пам'ятників);
- історико-системний (є важливим під час вивчення індивідуальних подій в історичній ситуації: широко використовується під час вивчення окремих аспектів маріупольської історії в контексті історії відповідних явищ, характерних для Російської імперії в цілому, – страхування, оподаткування та ін.).

Некрополістика, вивчаючи історію цвинтарів, як і біографістика, присвячена аналізу особистості в історичному процесі, використовують методи історичних досліджень. Методологія вивчення архітектури – складніша.

Вивчаючи архітектурну історико-культурну спадщину того чи іншого поселення, спеціалісти пропонують здійснювати чотири види аналізу, результатом чого повинна стати цілісна картина *архітектурного вигляду міста*, пов'язана з конкретним історичним періодом (рис. 8).

Композиційний аналіз

Процес здійснення

1. Аналіз об'ємно-просторової композиції:
 - форма в плані, висота стін, форма даху;
 - наявність крупних об'ємних елементів (прибудови, вежі).
2. Аналіз фронтальної композиції фасадів:
 - симетрія; система основних вертикальних і горизонтальних розчленовувань;
 - кількість осей і поверхових рядів вікон;
 - розташування входів і крізних проїздів.

Результати

1. Характеристика морфотипів (стійких за композицією поєднань елементів певної форми) кам'яних, дерев'яних і змішаних будівель та їх головних фасадів.
2. Виявлення типових для даного поселення й унікальних (поодиноких) морфотипів.

Морфологічний аналіз архітектурних деталей

Процес здійснення

1. Аналіз деталей з образним смисловим навантаженням:
 - частини, що вінчають будівлі (парапет, фронтон, аттик);
 - обрамлення входів, вікон, міжповерхові пояси і карнизи;
 - вплив будівельного матеріалу на форму, розташування, на спосіб виготовлення деталей:
 - - деталі кам'яних будівель витесують з каменя, відливають з гіпсу, цементу, викладають з цеглин;
 - - деталі дерев'яних будівель виконуються в різних техніках різьблення: глухе (барельєфне) та випилювальне – плоске або модельоване); в різьбленні будівлі можуть бути представлені різні техніки.
2. Класифікація образотворчих мотивів в декорі:
 - зооморфні або антропоморфні;
 - геометричні, рослинні та ін.
3. Характеристика металевих елементів декору:
 - види елементів – навіси, водостік, вуличні огорожі та ін.;
 - тип виконання – жерстяні, ковані, литі.

Результ.

1. Систематизація архітектурних деталей кам'яних і дерев'яних будівель за видами (пілястри, аттики та ін.).
2. Виявлення типових для даного поселення й унікальних (поодиноких) архітектурних деталей.

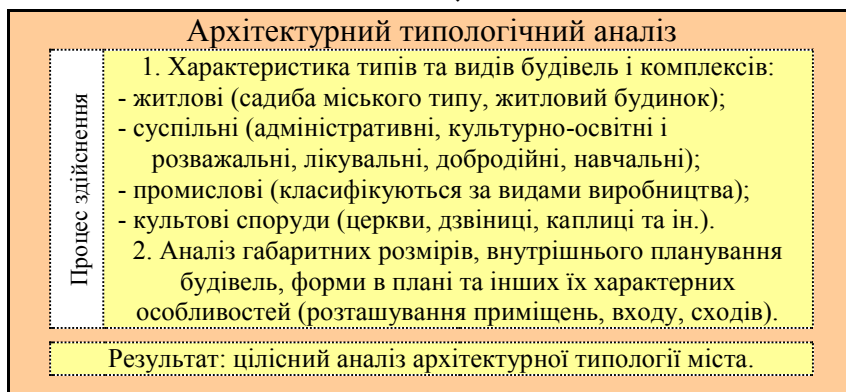
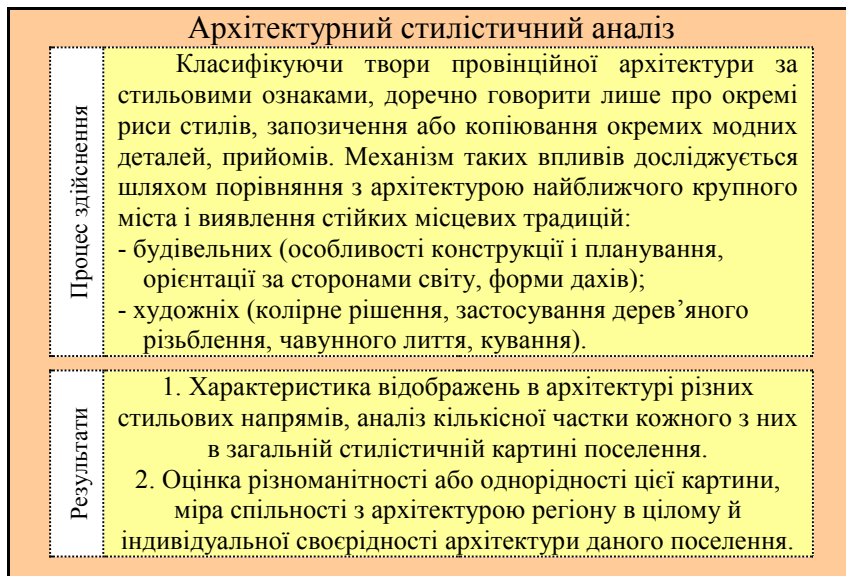

Рис. 8. Схема аналізу архітектурної історико-культурної спадщини поселення (за методичними рекомендаціями, укладеними А. В. Лісиціною [4])

Звернемо увагу на те, що три з чотирьох видів аналізу передбачають характеристику типових (тобто спільних для даного поселення й регіону), а також унікальних (поодиноких) рис.

В аспекті теорії архітектури важливе значення для краєзнавства також мають фрагменти *архітектурного композиційного аналізу фасаду*:

- симетричні і асиметричні закономірності;
- аналіз пропорцій;
- аналіз елементів фасаду;
- ритмічні та метричні закономірності;
- тектоніка споруди і співвідношення мас.

Зазначимо, що останні два аспекти є обов'язковими під час аналізу історичної архітектури, зокрема, студентами відповідних спеціальностей [1]. У роботі НБ МДУ вони не використовуються, оскільки потребують окремої теоретичної підготовки.

В краєзнавчих дослідженнях бібліотеки також широко присутній такий додатковий метод, як *натурна фотофіксація та її візуальний аналіз*. Традиційно він використовується під час аналізу архітектури [2] і тісно пов'язаний з аналізом фасадів.

Наприклад, під час аналізу фотографії будинку, в якому розміщена редакція газети «Приазовский рабочий» на пр. Леніна, 19 (рис. 9), було встановлено, що унікальні, на перший погляд, ліпні елементи зустрічаються й на інших будинках, а саме:

- квіти з розташованим вертикально листям – на фасаді по вул. Семенішина, 27 (житловий будинок з магазином);
- маскарони в крилатих шоломах – мабуть, зображення Гермеса, Меркурія – між вікнами на вул. Георгієвській, 50 (нині в цьому будинку розташовано один з комітетів самоорганізації населення – «Морський»).

Рис. 9. Фрагмент фасаду будинку, в якому розташована редакція газети «Приазовский рабочий» (пр. Леніна, 19)

Європейські риси мариупольської архітектури під час проведення заняття у «Школі гідів» також розглядалися на матеріалах фотофіксації (авторські фотографії Маріуполя й інших міст України, а також інші туристичні фото європейських міст). При цьому увага приділялася асоціаціям (Колізей, Ейфелева вежа), стильовим рисам й елементам декору, окремим конструкціям і фрагментам урбаністичного пейзажу (люки, мости).

Як результат, учасникам «Школи гідів» була запропонована методика порівняння архітектурного вигляду міст, яка використовувалася ними під час підготовки альбому «Мариуполь європейский: музыка в камне». Такий підхід мав значення ще й тому, що, на погляд І. М. Гревса, одного з засновників російського краєзнавства, саме вивчення деталей рідного міста, виховання зацікавленості й поваги до них сприяє патріотичному вихованню.

Для аналізу історичної цінності некрополя фотофіксація також має велике значення, оскільки дозволяє док-

ладно вивчити написи, що збереглися на пам'ятниках, і класифікувати пам'ятники згідно з загальновикористовуваною типологією.

Зазначимо, що аналіз фотофіксації в краєзнавчих дослідженнях НБ МДУ тісно пов'язаний з **аналізом емпіричного матеріалу**. В більшості випадків, вони співпадають, оскільки аналіз інших подібних, на перший погляд, аспектів – фрагментів архівних документів, намогильних написів – доречно віднести до джерел, а не до емпіричного матеріалу.

Окремо можна виділити також аналіз результатів так званих «*польових спостережень*». Саме таким чином виникли кілька гіпотез, наприклад:

- про зв'язок «будинку з хрестами» (вул. Італійська, 30) з римсько-католицьким костьолом (вони мають спільні територіальні межі);
- про центральне місце маловідомого краєзнавцям двохповерхового будинку в архітектурному ансамблі подвір'я на вул. Георгієвській, буд. 13 і 13а (саме на його фасаді, прихованому всередині подвір'я, кахлі розташовано симетрично, а фасад будинку, що виходить на вул. Георгієвську, над вхідними дверима прикрашено за залишковим принципом, хоча кахлі між вікнами і над ними – дуже яскраві й різноманітні) (*рис. 10*).

Документи, підготовлені за результатами краєзнавчих досліджень, що проводилися в НБ МДУ, різноманітні за характером і формою викладення матеріалу:

- наукові статті до фахових видань з бібліотечної справи (характеристика краєзнавчих досліджень в НБ МДУ) і до «Маріупольських краєзнавчих збірників» (дослідження історії маріупольського страхування, лікєро-горілчаного заводу, грецького видавництва, «цегляного стилю» й пам'ятників некрополю);

Рис. 10. Фасад т. зв. «будинку з кахлями»
(вул. Георгієвська, 13)

- статті довідкового характеру (Донецьке обласне грецьке видавництво «Коллективістис», В. Г. Камбуров, О. А. Діамантопуло);
- статті публіцистичного характеру у місцевих газетах: «Азовский машиностроитель», «Мариупольское время», «Вечерний Мариуполь», «Хронос» (за всіма вказаними темами, окрім біографічних; характеристика «цегляного стилю» – фрагментарно в інших статтях);
- презентація усних доповідей на засіданнях Маріупольської спілки краєзнавців, а також для занять з учасниками «Школи гідів», для виступів перед співробітниками НБ МДУ (за всіма розглянутими у статті темами);
- участь у телепрограмах ТРК «Сигма» «Мариуполь. Былое» (історія маріупольського страхування, лікерогорілчаного заводу, кахлі та маскарони);
- віртуальні виставки на сайті НБ МДУ («Пам'ятки архітектури м. Маріуполя»);
- окремі краєзнавчі видання, у підготовці яких було прийнято участь (фотоальбом «Мариуполь европейский: музыка в камне» та «Путеводитель по улицам европейского города»);

- власні видання НБ МДУ (готується до друку довідковий бюлетень «Архитектура Мариуполя. Определения основных архитектурных элементов, фрагменты истории архитектуры и градостроительства»).

В окремих випадках результати досліджень викладалися у кількох, різних за характером, статтях, доповідях, телепрограмах. Це пов'язано з аналізом потенційної аудиторії читачів. Так, наукові статті розраховані, перш за все, на краєзнавців і студентів. Статті у місцевій пресі є більш доступними для широкого кола читачів, ніж статті у наукових збірниках. Крім того, кольорові центральні сторінки газети «Вечерний Мариуполь» і, особливо, відеоряд телепрограм забезпечують наочність наданої інформації і привертають більше уваги, ніж статті в інших газетах з 2–3 монохромними фотографіями.

Список використаної літератури

1. Головина Е.Г. Архитектурно-композиционный анализ фасада исторического здания. Замок Нойшванштайн : мат-лы к курс. раб. / Е.Г. Головина ; научный рук. В.И. Иванов. – Челябинск : ЮУГУ, 2009. – 9 с. – Режим доступа: <http://gallery.ru/watch?a=baqb-ioiV>
2. Евстратенко М. А. Информационное структурирование фасадов архитектурных объектов и их каталогизация (на примере южно-российской эклектики) : автореф. дис. ... канд. архитектуры : 18.00.01 / М. А. Евстратенко ; Нижегород. гос. архитектур.-строит. ун-т. – Н. Новгород, 2006. – 24 с. – Режим доступа: <http://www.dslib.net/restavracja/informacion-noe-strukturirovanie-fasadov-arhitekturnyh-obektov-i-ih-katalogizacija.html>
3. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования / И.Д. Ковальченко ; отделение историко-филол. наук. – 2-е изд., доп. – М. : Наука, 2003. – 486 с.

4. Методические указания по изучению историко-культурного наследия исторического поселения / сост. А.В. Лисицына. – Нижний Новгород : ИАиГ НГАСУ, 2011. – 32 с. – Режим доступа: <http://www.bibl.nngasu.ru/electronic%20resources/uch-metod/architecture/4963.pdf>
5. Сурмін Ю.П, Майстерня вченого : підручник для науковця / Ю.П. Сурмін. – К. : Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – 302 с.
6. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарєнко. – 3-тє вид., стер. – К. : Знання-Прес, 2003. – 295 с.

ББК 91
УДК 012

Відповідальний за випуск: директор наукової бібліотеки Маріупольського державного університету Шакула А. П.

Комп'ютерна верстка: Дейниченко О. В.

*Рекомендовано до друку
науково-методичною радою наукової бібліотеки
Маріупольського державного університету
(протокол № від . .2013 р.).*

НЗ4 Науково-дослідна діяльність наукової бібліотеки Маріупольського державного університету : матеріали І науково-методичного семінару. 29 листопада 2012 р. / ред. А. П. Шакула. – Маріуполь : МДУ, 2013. – 153 с.

У виданні представлено матеріали і статті співробітників наукової бібліотеки Маріупольського державного університету з науково-дослідної роботи за 2012 р.

Видання може стати в нагоді як співробітникам бібліотек, так і всім, кого цікавить діяльність вузівської бібліотеки.

ББК 91
УДК 012